

Ekstensywny wypas owiec w ochronie przyrody i krajobrazu

Roman Niżnikowski¹, Leszek Jóskowiak², Roman Wójcik^{2,3}

¹*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Szczegółowej Hodowli Zwierząt, ul. Ciszewskiego 8, 02-786 Warszawa;*

²*Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, ul. Konstruktorska 3a, 02-673 Warszawa;*

³*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Urządzania Lasu i Ekonomiki Leśnictwa, ul. Nowoursynowska 159, 02-776 Warszawa; Roman.Wojcik@nfosigw.gov.pl*

Ekfetywność produkcji owczarskiej jest znacznie niższa niż produkcji drobiu, wieprzowiny czy wołowiny, jednak łatwość adaptacji do zróżnicowanych warunków środowiskowych oraz małe wymagania pokarmowe owiec sprawiają, że coraz większego znaczenia nabiera ich funkcja pozaprodukcyjna, jaką jest ochrona przyrody i krajobrazu. Wypas owiec jest stosowany coraz bardziej powszechnie do pielęgnacji terenów w parkach krajobrazowych, narodowych i rezerwatach przyrody, na nieużytkach czy wałach przeciwpowodziowych; jest również ważnym narzędziem ochrony muraw kserotermicznych (Bernacka i in., 2011).

Wykorzystując owce w ochronie muraw kserotermicznych należy pamiętać, że wypas musi być prowadzony w sposób ekstensywny. Zbyt duża obsada zwierząt może doprowadzić do zniszczenia roślinności kserotermicznej (Barańska i Jermaczek, 2009). Owce podczas wypasu zgryzają nie tylko roślinność muraw, ale również krzewy i drzewa, zapobiegając ich zarastaniu i tworzeniu się zbiorowisk leśnych. Racice owiec rozbijają nagromadzoną próchnicę i ugniatają glebę, co przyczynia się do lepszego ukorzenia roślin i przeciwdziałania erozji (Sosin-Bzducha i in., 2012). Ekstensywny wypas owiec może przyczynić się z jednej strony do obniżenia kosztów produkcji owczarskiej oraz utrzymania rodzimych ras tych zwierząt, z drugiej strony do ochrony muraw kserotermicznych i innych zbiorowisk ziołoroślowych.

W niniejszej pracy przedstawiono zarówno ocenę przydatności wybranych ras owiec do wypasania na terenach odłogowanych, często w cyklu całorocznym, jak i efekty przyrodnicze tego wypasu na obszarach chronionych oraz cennych krajobrazowo. Przedstawiono również możliwość finansowania tego rodzaju przedsięwzięć.

Ocena ekstensywnego wypasu owiec na terenach odłogowanych

Prowadzenie działań zmierzających do zagospodarowania terenów nieużytkowanych rolniczo wymaga stałego rozeznania w zakresie wartości bazy paszowej, dostępnej na tych terenach. Z tego też względu zarówno charakterystyka terenów odłogowanych, jak i zakres prowadzenia produkcji owczarskiej w takich warunkach wymagają oceny uwarunkowań środowiskowych.

Według Groberka i in. (2004), długość pobytu owiec na pastwisku śródleśnym od czerwca do sierpnia wydłużała się, po czym następowało skracanie tych okresów. Tendencja ta została udowodniona statystycznie w odniesieniu do tempa przemieszczania się owiec, które okazało się zdecydowanie najszybsze w październiku, lipcu i sierpniu. Ponadto, zmniejszenie dystansu pokonywanego na pastwisku przez owce w ostatnich miesiącach obserwacji (wrzesień–październik) mogło wynikać również ze skracania się długości dnia świetlnego jesienią. Tempo przemieszczania się zwierząt było również związane zarówno z poziomem opadów, jak i temperaturą

w poszczególnych miesiącach. Wskazuje to na oddziaływanie warunków klimatycznych na zachowanie pokarmowe owiec utrzymywanych w warunkach swobodnego dostępu do obszarów wypasanych (Groberk i in., 2004).

Zakres zróżnicowania botanicznego na tych terenach okazał się bardzo wyraźny. Generalnie w runi pastwiskowej dominowały trawy. W następnej kolejności należy wymienić: astrowate o podobnym udziale w próbach, po czym bobowate, turzycowate oraz skrzypy. Dało się wyraźnie zauważyć, że jedynie poziom występowania bobowatych i skrzypów w poroście nie ulegał większym zmianom, co w przypadku roślin bobowatych ze względu na ich spodziewaną wartość paszową należy uznać za zjawisko korzystne w przeciwieństwie do skrzypów. W przypadku traw wykazano tendencję spadkową, natomiast w odniesieniu do astrowatych, dwuliściennych, turzycowatych i sitów – wzrostową. Analiza wyników dotyczących traw, ze względu na ich największy udział oraz turzycowatych i sitowatych sugeruje pogarszanie się wartości paszowej porostu gruntów odłogowanych, postępujące w trakcie okresu wegetacyjnego. Wynika z tego, że wzrost tempa przemieszczania się owiec na pastwisku postępował w zależności od warunków klimatycznych (temperatura, opady, długość dnia świetlnego). Ponadto, na gruntach odłogowanych i poddawanych corocznemu wypasowi owiec najwyższy był udział traw w porównaniu do pozostałych grup roślin, spośród których najczęściej występowało dwuliściennych i astrowatych, a najmniej skrzypów. Wykazano zmiany udziału poszczególnych grup roślin w runi pastwiskowej w trakcie sezonu wypasania owiec, za wyjątkiem trendów wykazanych w odniesieniu do bobowatych i skrzypów, wskazując na tendencje spadkowe u traw oraz wzrostowe w odniesieniu do pozostałych grup roślin. Z uwagi na krótszy okres wypasu owiec na gruntach odłogowanych występujący jesienną porą oraz tendencje do zmieniania się składu botanicznego porostu w miarę przebiegu okresu wegetacyjnego, należy oczekiwać znacznego ograniczenia podaży składników pokarmowych dostępnych dla owiec w końcowym okresie. Obserwowano również tendencje spadkowe w zawartości składników organicznych w kolejnych miesiącach badawczych w odniesie-

niu do włókna surowego i bezazotowych wyciągowych. Analiza składu botanicznego runi oraz zmiany w nim zachodzące w trakcie sezonu wegetacyjnego pokazują, że systematycznie maleje udział traw w ocenianej zielonce, a rosną udziały pozostałych badanych grup roślin (za wyjątkiem skrzypów). Podobna tendencja została zaobserwowana w badaniach Rutkowskiej i in. (1999), gdzie stwierdzono ponadto zmniejszającą się ogólną liczbę gatunków roślin z grupy traw oraz wzrastającą liczbę gatunków ziół i chwastów. W przytoczonych wynikach zwraca uwagę również malejąca zawartość włókna surowego. Tendencja taka była spowodowana faktem, że owce w kolejnych miesiącach obserwacji żerowały w tych samych miejscach na pastwisku i miały w związku z tym do dyspozycji stale odrastającą trawę we wcześniejszych fazach wegetacji.

Produkcja owczarska w takich warunkach musi uwzględniać zarówno warunki środowiskowe, jak i możliwości produkcyjne zwierząt. Z tego też względu należy rozważyć jej poziom i możliwości rozwoju. Wykazano w trakcie sezonu wegetacyjnego zróżnicowany skład botaniczny, jak i chemiczny paszy oraz obniżającą się wartość pokarmową porostu. Wskazuje to na potrzebę regulacji obsady zwierząt na gruntach odłogowanych, które w trakcie okresu wegetacyjnego są zmuszone do pobierania zielonki porostu o coraz mniej korzystnym składzie botanicznym i niższej wartości pokarmowej.

Technika produkcji żywca jagnięcego w warunkach chowu ekstensywnego, prowadzonego w ramach systemów produkcji alternatywnej została opisana przez Niżnikowskiego (2002 a, b). W Polsce północnej podjęto dotychczas jedyną próbę zmierzającą do trzymania owiec bez pomieszczeń. W tym celu należało wybrać rasę, po pierwsze rodzimą, a następnie odporną na warunki środowiskowe. Pod tym względem wszelkie kryteria opisane powyżej spełniła wrzosówka polska – owca kozuchowa (Doligalska i in., 1997). Próba trzymania jej na kwaterach pastwiskowych praktycznie przez cały rok kalendarzowy została wykonana przez Antczaka i in. (2002). O skuteczności takiego postępowania można przekonać się analizując niektóre cechy użytkowości wrzosówek, które oceniono na podstawie rozrodu i porównano ze zwierzętami

utrzymywanymi w warunkach chowu alkierzowego. Wskazano jednoznacznie na możliwości wykorzystania tej rasy owiec w takich warunkach środowiskowych. Wykazano wybitne predyspozycje owiec rasy wrzosówka do utrzymywania bez pomieszczeń w warunkach chowu pastwiskowego, osiągania dobrego poziomu wskaźników rozrodu, w szczególności płodności i niewielkiego poziomu upadków matek w trakcie roku kalendarzowego oraz przeżywalności i odchowu jagniąt. Mimo stosunkowo niskich wskaźników plenności udawało się uzyskać 145,33 jagniąt od 100 matek wykorzystanych do stanówki, a także niższy poziom upadków jagniąt w trakcie odchowu i matek w trakcie roku kalendarzowego oraz znacznie mniejszą kosztocłonność produkcji.

Wyniki badań przeprowadzonych przez Antczak i in. (2002) wskazują jednoznacznie na możliwości utrzymywania tej rasy w warunkach systemów produkcji ekstensywnej z wykorzystaniem w tym celu gruntów nie użytkowanych rolniczo (Niżnikowski, 2002 a), co stosowane jest w szerokim zakresie w państwach Europy Zachodniej (Niżnikowski, 2001 a, b). Z kolei, w badaniach Niżnikowskiego i in. (2002 b) zajęto się problematyką związaną z wzajemnym oddziaływaniem genotypu ze środowiskiem w aspekcie produkcji jagniąt rzeźnych, między innymi od wrzosówki polskiej. Podczas oceny wzajemnego oddziaływania różnych układów wskazano na interakcję genotyp x typ odchowu jako klasyczny przykład interakcji genotyp x środowisko. Mnogość ras owiec oraz ich duża plastyczność przy wykorzystywaniu w różnych systemach utrzymania ma duże znaczenie w sytuacji dążenia do szerszego wykorzystania tego gatunku zwierząt gospodarskich w celu pielęgnacji krajobrazu oraz gruntów nie użytkowanych rolniczo. Z konieczności trzeba będzie stosować ekstensywne systemy utrzymania matek i na ich bazie prowadzić produkcję żywca jagnięcego. Reakcja poszczególnych ras na zekstensyfikowane warunki utrzymania może być bardzo zróżnicowana, co może wpływać bezpośrednio na jakość pozyskiwanych jagniąt rzeźnych. Wskazuje to na konieczność prowadzenia badań zmierzających do szczegółowego poznania reakcji naszych ras owiec na takie warunki chowu. W związku z tym należy wykorzystać również inne rasy owiec hodowane w kra-

ju, jeśli nie w zakresie ich całorocznego utrzymania bez pomieszczeń, to przynajmniej przez okres wegetacyjny. Temat ten był przedstawiony w pracy Niżnikowskiego i in. (2002 a), prowadzących obserwacje na owcach ras mięsnych i wełnistomięsnych. Badania wykonano na maciorkach i jagniętach obu płci, pochodzących z urodzeń pojedynczych i bliźniaczych, ras: czarnogłówka mięsna, owca pomorska, leine oraz typu czarnogłówka uzyskanych w ramach krzyżowania wypierającego owiec rasy merynos. Trzymano je całodobowo na pastwiskach w trakcie okresu wegetacyjnego. Ocenie poddano wskaźniki plenności matek oraz przeżywalności do 7. dnia i odchowu jagniąt. Stwierdzono najwyższą plenność u owiec w typie czarnogłówki oraz odchów u jagniąt zawierających w genotypie czarnogłówkę w porównaniu do pozostałych grup. W zakresie badanych cech rozrodu wykazano największą przydatność do utrzymania przez cały okres wegetacyjny bez pomieszczeń owiec w typie czarnogłówki, uzyskanych poprzez krzyżowanie wypierające merynosów polskich, w porównaniu do czysto rasowych czarnogłówek, owiec pomorskich i leine. A zatem, w odniesieniu do pozostałych ras owiec należy również rozważyć możliwość stosowania wypasów całodobowych w okresie wegetacyjnym, co powinno prowadzić do obniżenia kosztów ponoszonych na taką działalność produkcyjną.

Kolejnym etapem utrzymywania owiec w warunkach ekstensywnych powinno być sprawdzenie możliwości produkcji jagniąt rzeźnych. Ocenę oddziaływania takich warunków środowiskowych przeprowadzono w pracy Niżnikowskiego i in. (2002 b). Badania wykonano na 184 jagniętach obu płci, pochodzących z urodzeń pojedynczych i bliźniaczych, ras: czarnogłówka, owca pomorska, leine oraz na mieszańcach F_1 , zawierających w genotypie 50% udział rasy dorset horn. Trzymano je przez cały okres wegetacyjny całodobowo na pastwiskach w trakcie okresu wegetacyjnego. Największą przydatność do chowu w tych warunkach wykazano dla jagniąt owcy pomorskiej i leine w porównaniu do czarnogłówek i mieszańców F_1 po trykach rasy dorset horn, spośród których jagnięta leine okazały się nieznacznie gorsze od owiec pomorskich. Wykazano wpływ płci i typu urodzenia na badane cechy rozwoju masy ciała, wskazujący na mniejszy

zakres oddziaływania wymienionych czynników na badane cechy rozwoju masy ciała w wieku od 28 do 70 dni.

Na podstawie przytoczonych wyników można stwierdzić, że w przypadku owiec dorosłych jest to obecnie działanie bardziej efektywne. Dlatego w odniesieniu do jagniąt należy postępować mniej radykalnie i przejściowo stosować bardziej intensywne formy utrzymania, choćby poprzez tucz z wykorzystaniem pasz treściwych. Zakres ich stosowania powinien uwzględniać zarówno zasobność środowiska, w którym bytują, jak i ich predyspozycje rasowe.

Przykłady działań z wykorzystaniem owiec w ramach czynnej ochrony przyrody

Wśród instytucji zaangażowanych w propagowanie wypasu owiec jako jednej z metod czynnej ochrony przyrody na siedliskach nieleśnych w Polsce, ważne miejsce zajmuje Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW), który wspiera finansowo realizację projektów przyrodniczych obejmujących swym zakresem również działania ochronne z wykorzystaniem wypasu owiec. Poniższe dane zostały pozyskane z materiałów będących w dyspozycji NFOŚiGW.

Niektóre spośród dofinansowanych projektów zostały już zakończone, jednak duża ich część jest nadal w trakcie realizacji. W ramach zakończonych projektów łącznie wykorzystano około 100 owiec ras wrzosówka i olkuska. Ogólna powierzchnia muraw kserotermicznych (kod siedliska przyrodniczego *6210) objęta wypasem wyniosła około 33 ha. W projektach będących w trakcie realizacji do czynnej ochrony przyrody wykorzystuje się około 1880 owiec następujących ras: wrzosówka, owca olkuska, świniarka, suffolk, cakiel podhalański, polska owca górską odmiany barwnej, czarnogłówka i polska owca nizinna odmiany uhruskiej. Ochroną objęto około 718 ha następujących zbiorowisk przyrodniczych:

- murawy kserotermiczne (kod *6210) – *Festuca Brometea* i ciepłolubne murawy z *Asplenion septentrionalis-Festucion pallentis*,
- zarośla jałowca na murawach kserotermicznych i wrzosowiskach (kod *5130),
- górskie łąki konietlicowe i mietlicowe użyt-

- kowane ekstensywnie (kod *6520),
- górskie murawy bliźniczkowe (kod *6230),
- stanowiska dzwonka piłkowanego (kod *4070) – *Campanula serrata*,
- ciepłolubne śródładowe murawy napiaskowe (kod *6120) – *Koelerion glaucae*,
- ciepłolubne dąbrowy (kod *9110) – *Quercetalia pubescenti-petraeae*,
- śródładowe łąki, pastwiska i szuwały (kod *1340) – *Glaucopuccinietalia*.

Poniżej przedstawiono krótkie charakterystyki (ze względu na obszerność materiałów) projektów zakończonych i będących w trakcie realizacji.

Jednym z zakończonych projektów jest przedsięwzięcie „**Ochrona muraw kserotermicznych w Polsce – teoria i praktyka**”, zrealizowane przez Klub Przyrodników w ramach Programu Life+. W ramach projektu, w okresie wegetacyjnym w latach 2010–2013 prowadzono eksperymentalny wypas obwoźny stada owiec rasy wrzosówka oraz kóz, liczącego w zależności od warunków występujących na murawach od 60 do 80 sztuk. Stado było przemieszczane w przyczepach pomiędzy miejscami prowadzenia wypasu. Na miejscu każdorazowo powierzchnia wypasu była grodzona przenośnym ogrodzeniem elektrycznym. Opiekę sprawowali zatrudnieni pastusze, którzy opiekowali się owcami całą dobę. Posiadali oni zaplecze socjalne w postaci przyczepy z miejscem do spania i gotowania. Wypasowi poddano 23 płaty muraw kserotermicznych (kod siedliska *6210) o łącznej powierzchni 28,79 ha, z czego 22 płaty o powierzchni 24,99 ha były zlokalizowane na obszarze Natura 2000 Dolna Odra (okolice Zatoni Dolnej, Cedyni, Kostrzynka, Krajnika Dolnego, Starej Rudnicy i Gozdowic) oraz 1 płat o powierzchni 3,80 ha na obszarze Natura 2000 Ujście Warty (okolice Owczar). Po zakończeniu projektu na części płatów muraw kserotermicznych (w pobliżu Zatoni Dolnej i w Krajniku) wypas jest kontynuowany.

Do projektów zakończonych należy także przedsięwzięcie „**Ochrona ekosystemów nieleśnych Ojcowskiego Parku Narodowego**”, finansowane ze środków krajowych, w ramach którego w 2014 r. Ojcowski Park Narodowy zrealizował wypas owiec rasy olkuskiej (około

20 szt.) na łącznej powierzchni 4,30 ha w celu ochrony biocenoz kserotermicznych zlokalizowanych na trzech zaplanowanych ostojach obwodu ochronnego Groty (Grodzisko i zbocze Grodziska, Skały Panieńskie i skały Góry Koronnej).

Po zakończeniu wypasu usunięto odrośla drzew i krzewów oraz uzupełniająco wykoszono fragmenty muraw pozostawione przez owce. Wypasu dokonała firma zajmująca się hodowlą owiec miejscowej rasy.

Wypas owiec olkuskich w Ojcowskim Parku Narodowym – Grodzisko (fot. R. Cieślik)
Grazing of Olkusz sheep in the Ojców National Park – Grodzisko (phot. R. Cieślik)

Kolejne omawiane projekty to przedsięwzięcia, będące w trakcie realizacji w różnym stopniu zaawansowania.

Przedsięwzięcie „**Ochrona cennych przyrodniczo siedlisk nieleśnych, charakterystycznych dla obszaru Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd**” jest realizowane przez Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego w ramach Programu Life+. W ramach projektu zaplanowano prowadzenie w okresie od sierpnia 2013 r. do października 2016 r. wypasu owiec i kóz na łącznej powierzchni 100,70 ha, z czego 90,70 ha stanowią murawy kserotermiczne Festuco-Brometea (kod siedliska *6210), a 10,00 ha zarośla jałowca na murawach kserotermicznych i wrzosowiskach (kod*5130).

Wypas jest zlokalizowany na terenie Parku Krajobrazowego Orlich Gniazd oraz na obszarze czterech Ostoi NATURA 2000: Ostoja Olsztyńsko-Mirowska, Ostoja Złotopotocka, Ostoja

Kroczycka, Ostoja Śródkowojurajska. Prowadzony jest z wykorzystaniem zwierząt gospodarskich należących do wykonawców projektu, jak i owiec zakupionych w ramach projektu. Liczebność zwierząt wynosi około 500 owiec ras: świniarka, suffolk, wrzosówka i olkuszka (w tym 52 szt. świniarek zakupionych w ramach projektu) oraz około 25 kóz. W ramach projektu zakupiono dodatkowo infrastrukturę niezbędną do prawidłowego przeprowadzenia wypasu, między innymi koszary panelowe i ogrodzenia elektryczne, karmidła i poidła, namioty dla zwierząt, przyczepy do przewozu zwierząt oraz dla osób pilnujących stada, ciągnik z przyczepą do transportu sprzętu i dowozu wody. Zwierzęta przez cały okres trwania projektu są objęte opieką weterynaryjną.

Kolejnym projektem realizowanym przez Zespół Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego w ramach Programu Life+ jest przedsięwzięcie: „**Ochrona zbiorowisk nieleśnych na**

terenie Beskidzkich Parków Krajobrazowych". W ramach projektu zaplanowano prowadzenie w latach 2013–2017 wypasu owiec na łącznej powierzchni około 442 ha, z czego 145 ha jest zlokalizowane na obszarze Natura 2000: Beskid Śląski PLH 240005, natomiast pozostałe 297 ha na obszarze Beskid Żywiecki PLH 240006. Wypasem są objęte następujące siedliska przyrodnicze: górskie łąki konietlicowe i mietlicowe użytkowane ekstensywnie (kod *6520), zachodniokarpacka murawa bliźniczkowa (kod *6230-2) oraz stanowiska dzwonka piłkowanego *Campanula serrata* (kod *4070). Wypas owiec jest prowadzony przy udziale psów zakupionych w ramach projektu. Liczebność zwierząt wynosi około 1000 owiec i 50 tryków ras: cakiel podhalański oraz polska owca górską odmiany barwnej (po uruchomieniu oszczędności planowane jest zwiększenie stada o 90 owiec i 4 tryki). W ramach projektu zakupiono dodatkowo infrastrukturę niezbędną do prawidłowego realizowania wypasu, m. in.: koszary panelowe, pastuchy elektryczne i fladry, poidła i przyczepę. Wykonano także kompleks bacówek oraz zakupiono psy pasterskie stróżujące. Ponadto, w ramach projektu prowadzone są warsztaty edukacyjne, kierowane do dzieci, młodzieży oraz dorosłych, propagujące tradycyjną kulturę pasterską oraz edukujące społeczeństwo w aspektach czynnej ochrony przyrody.

Innym przykładem projektu odnoszącego się do wypasu owiec jest przedsięwzięcie „**Ochrona siedlisk kserotermicznych w obszarze Natura 2000 na Wyżynie Miechowskiej**”, realizowane przez Regionalną Dyрекcję Ochrony Środowiska w Krakowie w ramach Programu Life+. Jednym z działań w ramach projektu jest wznowienie wypasu zwierząt gospodarskich na obszarach wcześniej użytkowanych pastersko w celu ochrony muraw kserotermicznych (siedlisko kod *6210) na powierzchni 78,75 ha oraz zarośli jałowca na murawach (kod *5130) na powierzchni 0,38 ha. Od 2015 r. dzięki zakupionym w ramach projektu 87 owcom olkuskich i 8 kozom rozpoczęto wypas na terenie 5 obszarów Natura 2000. W 2016 r. zakupiono kolejne 57 owiec olkuskich i 6 kóz, dzięki którym rozpoczęto wypas na kolejnych 6 obszarach Natura 2000. Zakończenie przedsięwzięcia planowane jest na 2017 r.

Wypas owiec jest również elementem przedsięwzięcia „**Ochrona zasobów przyrodniczych Magurskiego Parku Narodowego**”, realizowanego przez Magurski Park Narodowy, zaplanowanego na III kwartał 2016 oraz 2017 r. w celu ochrony bogatych florystycznie górskich muraw bliźniczkowych (siedlisko kod *6230) na powierzchni około 33 ha w obrębach ochronnych – Żydowskie, Grab i Baranie. Wypas będzie miał charakter krótkoterminowy i intensywny z wykorzystaniem głównie owiec czarnogłówek.

Wartym omówienia projektem jest ponadto przedsięwzięcie „**Ochrona cennych siedlisk przyrodniczych na Ponidziu**”, realizowane przez Zespół Świętokrzyskich i Nadnidziańskich Parków Krajobrazowych, z planowaną datą zakończenia w 2018 r. W ramach działania zostaną zakupione owce rasy czarnogłówka (200 szt.) i kozy (10 szt.). Wypas będzie prowadzony na 3 obszarach Natura 2000, a objęte nim zostaną siedliska o łącznej powierzchni 62,92 ha, w tym:

- murawy kserotermiczne (kod *6210) – *Festuca Brometea* i ciepłolubne murawy z *Asplenion septentrionalis-Festucion palentis* o łącznej powierzchni 51,25 ha,
- ciepłolubne śródładowe murawy napiaskowe (kod *6120) – *Koelerion glaucae* o łącznej powierzchni 3,92 ha,
- ciepłolubne dąbrowy (kod *9110) – *Quercetalia pubescenti-petraeae* o powierzchni 7,7 ha,
- śródładowe łąki, pastwiska i szuwały (kod *1340) – *Glauco-Puccinietalia* o powierzchni 0,05 ha.

W ramach projektu zostanie również zakupione niezbędne zaplecze techniczne do zorganizowania wypasu: 5 sztuk koszar panelowych z zadaszaniem, 6 zadaszeń, zestaw do budowy ogrodzenia elektrycznego, przyczepa do przewozu zwierząt, 3 przyczepy dla pilnujących, ciągnik z ładowaczem czołowym, osprzętem i przyczepą, beczka do przewozu wody, zbiornik na wodę, 15 sztuk poidel i 15 karmideł. Ponadto, zostanie zakupiona pasza na zimę, a zwierzęta przez cały okres trwania projektu będą objęte opieką weterynaryjną.

Oprócz niewątpliwych efektów realizowanych projektów w postaci ochrony bioróżnorodności siedlisk objętych wypasem, istotnym

ich aspektem jest również ochrona różnorodności genetycznej pierwotnych, rodzimych ras owiec, która w niektórych przypadkach staje się głównym celem projektu. Przykładem są finansowane przez NFOŚiGW działania, prowadzone w Roztoczańskim Parku Narodowym od 2010 r., związane z **hodowlą zachowawczą polskiej owcy nizinnej odmiany uhruskiej**. Likwidacja wielu stad owiec w wyniku braku opłacalności ich utrzymania spowodowała konieczność ochrony tej rasy i objęcie jej hodowlą zachowawczą. Celem programu ochrony zasobów genetycznych polskich owiec nizinnych odmiany uhruskiej jest

zachowanie populacji, zwiększenie jej liczebności oraz utrzymanie istniejącej zmienności genetycznej. Roztoczański Park Narodowy utrzymuje w hodowli około 30–35 maciorek tej rasy.

Wprowadzenie wypasu owiec na terenie Roztoczańskiego Parku Narodowego przyczynia się jednocześnie do ochrony cennych i rzadkich gatunków roślin, jest warunkiem egzystencji grupy krótkonogich ptaków, wykorzystujących słuch do żerowania (dzierzby, pustulki, błotniaki czy sowy), jak również pozwala na utrzymanie charakterystycznych cech dziedzictwa krajobrazowego regionu.

Zagroda hodowlana owcy nizinnej odmiany uhruskiej w Roztoczańskim Parku Narodowym (fot. P. Marczakowski)

Breeding pen for Uhruska Lowland sheep in the Roztocze National Park (phot. P. Marczakowski)

Podsumowanie

Przedstawione wyniki badań oraz ocenione efekty realizacji wypasu w projektach pozwalają na stwierdzenie, że produkcja owczarska na terenach odłogowanych i chronionych umożliwia hodowlę rodzimych ras owiec niewielkim kosztem, jak również zapewnia uzyskanie konkretnych efektów czynnej ochrony przyrody i krajobrazu. Stwierdzono, że najlepsze rasy do hodowli całorocznej to przede wszystkim – wrzosówka i czarnogłówka. Z punktu widzenia ochrony rzadkich ras rodzimych niezbędna jest hodowla nizin-

nej odmiany uhruskiej i innych ras objętych programem ochrony genetycznych zasobów owiec. Powszechnie wykorzystywane są w ochronie muraw owce rasy olkuskiej, ale również świniarki, suffolk, cakiel podhalański i polska owca górska odmiany barwej.

Działania czynnej ochrony z wykorzystaniem owiec dotyczą przede wszystkim siedlisk murawowych, ale również krzewiastych (zbiorniska z jałowcem) i leśnych (ciepłolubne świetliste dąbrowy). Ochronie podlegają siedliska przyrodnicze na obszarze parków narodowych,

parków krajobrazowych, rezerwatów, obszarów Natura 2000 i terenach nie objętych formami ochrony przyrody, ale zagrożonych ze względu na brak działań człowieka związanych z wypasem. Brak wypasu lub wykaszania spowodowałby wejście zbiorowisk leśnych na te kulturowe tereny związane z działalnością człowieka. Zaniechanie ekstensywnej gospodarki owczarskiej wynika głównie z niskiej opłacalności tej produkcji, więc niezbędne są działania wspierające finansowo zarówno tę gałąź rolnictwa, jak również zachowanie rodzimych ras owiec. Działania te muszą dotyczyć również powiązania hodowli owiec (i kóz) z czynną ochroną siedlisk przyrodniczych oraz krajobrazów związanych z człowiekiem.

Należy wyraźnie podkreślić kierunki finansowania hodowli owiec w zależności od zakładanych celów do osiągnięcia. Czynna ochrona rodzimych ras, szczególnie zagrożonych wyginięciem wiąże się z dofinansowaniem tych działań ze środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). Dofinansowanie to dotyczy zarówno rolników indywidualnych, jak i innych podmiotów, takich jak np. parki narodowe. Czym

innym jest jednak finansowanie czynnej ochrony przyrody z wykorzystaniem zwierząt gospodarskich. Finansowanie to jest możliwe zarówno ze środków europejskich (LIFE+, Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko – POIiŚ), jak i krajowych.

Realizacja projektów wspomagających działanie dotyczące realizacji programów przyrodniczych i rolno-środowiskowych z wykorzystaniem owiec wymaga ustalenia jasnych i klarownych zasad postępowania. Ze względu na konieczność unikania podwójnego dofinansowania tych samych działań nie jest możliwe finansowanie ze środków NFOŚiGW ochrony rodzimych gatunków zwierząt gospodarskich, ponieważ są one finansowane ze środków PROW. Dofinansowanie jest możliwe, ale tylko do realizacji działań na rzecz czynnej ochrony przyrody.

Ze względu na bardzo ważną rolę rodzimych ras owiec w czynnej ochronie przyrody związanej z siedliskami przyrodniczymi muraw, pastwisk i terenów otwartych, szczególnie na pogórzu i w górach, należy dążyć do realizacji kolejnych projektów z wykorzystaniem owiec.

Literatura

- Antczak A., Antczak M., Niżnikowski R. (2002). Poziom cech rozrodu owiec rasy wrzosówka utrzymywanych całorocznie bez pomieszczeń. *Ann. UMCS*, XX/2002, sec. EE, 16: 105–110.
- Barańska K., Jermaczek A. (2009). *Poradnik utrzymania i ochrony siedliska przyrodniczego 6210 – murawy kserotermiczne*. Wyd. Klubu Przyrodników, Świebodzin.
- Bernacka H., Siminska E., Niedźwiecki P. (2011). Alternatywne metody wykorzystania owiec. *Wiad. Zoot.*, 3: 59–66.
- Doligalska M., Moskwa B., Niżnikowski R. (1997). The repeatability of faecal egg counts in Polish Wrzosówka sheep. *Vet. Parasitol.*, 70: 241–246.
- Groberek J., Niżnikowski R., Chrupek D., Marciniak M. (2004). Feeding behaviour of Polish Heath Sheep during extensive grazing on a wasteland. *Ann. Anim. Sci. (Suppl.)*, 1: 71–74.
- Niżnikowski R. (2001 a). Wybrane aspekty wykorzystania gruntów ugorowanych i terenów nieużytkowanych rolniczo w chowie owiec. III Forum Rolnicze POLAGRA-FARM, Poznań, 4–7.10.2001; ss. 12–18.
- Niżnikowski R. (2001 b). Znaczenie owiec i owczarstwa w Europie i na świecie. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 11: 35–46.
- Niżnikowski R. (2002 a). Technika produkcji żywca jagnięcego w warunkach chowu ekstensywnego w ramach alternatywnej produkcji zwierzęcej. *Wiś Jutra*, 7 (48): 32–34.
- Niżnikowski R. (2002 b). Wykorzystanie zwierząt gospodarskich, ze szczególnym uwzględnieniem małych przetrzymaczy, w pielęgnacji krajobrazu i zagospodarowaniu nieużytków. *Wiś Jutra*, 4 (45): 50–52.
- Niżnikowski R., Antczak A., Antczak M., Woźniakowska A. (2002 a). Influence of genotype, sex and birth type on body weight and daily gains in lambs kept outdoor throughout vegetation period. *Ann. Warsaw. Agric. Univ. SGGW, Anim. Sci.*, 39: 35–40.
- Niżnikowski R., Antczak A., Antczak M., Woźniakowska A. (2002 b). Ocena wskaźników plenności matek i odchowu jagniąt różnych ras utrzymywanych bez pomieszczeń na pastwisku w trakcie okresu wegetacyjnego. *Zesz. Nauk. PTZ*, 63: 37–42.
- Rutkowska B., Janicka M., Szymczak R., Ślusarek A. (1999). Wpływ warunków siedliskowych i zaniedbania pro-

tetyki na zmiany florystyczne runi łąkowej, Zesz. Nauk. AR Szczecin, 197, Agricultura, 75.
Sosin-Bzducha E., Chełmińska A., Sikora J. (2012). Wypas owiec jako element czynnej ochrony Krajobrazu Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Wiad. Zoot., 2: 85–88.

EXTENSIVE SHEEP GRAZING IN ENVIRONMENTAL PROTECTION AND LANDSCAPE CONSERVATION

Summary

The article presents the effects of extensive sheep grazing. It reduces the costs of sheep production and uses old, often native breeds of sheep while protecting xerothermic swards and other tall-herb communities. Wrzosówka and Black-headed were found to be the best breeds for year-round breeding.

The active protection activities using sheep are mainly carried out in sward habitats, but also in shrubby and forest habitats. Protection is provided to natural habitats in the area of national parks, landscape parks, nature reserves, Natura 2000 sites, and areas not covered by forms of nature protection (fallow land on poor quality soils). The active protection of native breeds, in particular those threatened with extinction, is supported from the Rural Development Programme funds. The financial support is given to both self-employed farmers and other breeders, e.g. national parks. The active environmental protection using farm animals is financed from European funds (LIFE+, Infrastructure and Environment Operational Programme) and domestic funds.

Fot. D. Dobrowolska

Fot. J. Sikora